

راهکارهای گرایشی حل بحران هویت در دوران نوجوانی از منظر آیات و روایات جعفر گل محمدی^۱، سیده فاطمه قربانی^۲

چکیده:

هویت به عنوان «کیستی مستقل» در دوران نوجوانی شکل می‌گیرد؛ مرحله‌ای که فرد از وابستگی دوران کودکی فاصله گرفته و با چالش‌هایی در مسیر دستیابی به هویتی مستقل مواجه می‌شود. این دوره، نقطه‌ی آغاز بحران هویت است؛ مفهومی که روان‌شناسان برای توصیف پیچیدگی‌های هویتی نوجوانان به کار می‌برند. بحران هویت در دوران نوجوانی یکی از چالش‌های اساسی روان‌شناختی و اجتماعی است که آثار عمیقی بر شکل‌گیری شخصیت و جهت‌گیری‌های رفتاری نوجوانان برجای می‌گذارد. این مقاله با بهره‌گیری از منابع غنی قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم السلام، به بررسی راهکارهای تربیتی در سه سطح تقویتی، جهت‌دهی و کنترلی می‌پردازد که می‌تواند در مدیریت و حل بحران هویت مؤثر واقع شود. در بخش نخست، به تبیین گرایش‌های فطری همچون پرستش‌گرایی، حقیقت‌طلبی، زیبایی‌گرایی، نوگرایی و محبت‌خواهی پرداخته شده و نقش آن‌ها در شکل‌گیری هویت مستقل بررسی گردیده است. سپس راهکارهایی برای کنترل امیال طبیعی همچون خودخواهی، دنیاگرایی، جاه‌طلبی و احساس‌محوری ارائه شده است که با تأکید بر فضائل اخلاقی، صبر، اعتدال و تقویت خداخواهی، مسیر تربیت هویتی نوجوان را هموار می‌سازند. نتایج مقاله نشان می‌دهد که راهکارهای مبتنی بر معارف اسلامی، در صورت اجرا توسط خانواده، مربیان و نهادهای تربیتی، می‌تواند موجب عبور سالم نوجوان از بحران هویت، رشد متوازن شخصیت، و دستیابی به هویت اخلاقی، معنوی و اجتماعی مطلوب گردد.

کلیدواژه‌ها: بحران هویت، دوران نوجوانی، روایات، قرآن، کمال‌گرایی، گرایش‌های فطری، محبت‌گرایی

۱. مقدمه

انسان موجودی در حال تحول و تکامل است و دوران نوجوانی یکی از حساس‌ترین و تعیین‌کننده‌ترین مراحل زندگی او محسوب می‌شود. در این مرحله، فرد از کودکی عبور کرده و با ورود به دوران بلوغ

^۱ استادیار مدرسی معارف اسلامی (اخلاق اسلامی) دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، ایران gmohamad@ut.ac.ir

^۲ دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی (اخلاق اسلامی) دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران، ایران (نویسنده مسئول)

fatemeh.qurbani@ut.ac.ir

جسمی و فکری، به استقلال نسبی در تعقل، تفکر و هویت دست می‌یابد. شخصیت او شکل گرفته و توانایی انتخاب و تعریف کیستی خود در جامعه را به دست می‌آورد.

اریک اریکسون (۱۹۶۸) بحران هویت را به عنوان یکی از مراحل کلیدی رشد روانی-اجتماعی نوجوانان معرفی کرده است. عبور موفق از این بحران، زمینه‌ساز شکل‌گیری هویتی مثبت و تقویت احساس خودشناسی است. اما در صورت مواجهه با عوامل بیرونی و تعارضات هویتی، این فرآیند با اختلال مواجه شده و نوجوان ممکن است دچار آسیب‌های شخصیتی، عاطفی و رفتاری گردد. عدم دسترسی به راهکارهای مؤثر در فرآیند هویت‌یابی، نوجوان را در معرض آسیب‌های اخلاقی، ناهنجاری‌های اجتماعی و مشکلات روانی قرار می‌دهد و موجب عدم تعادل شخصیت او می‌شود.

با توجه به اینکه رفتار و کنش‌های نوجوان بازتابی از بینش‌ها و گرایش‌های اوست، استفاده از راهکارهایی مبتنی بر هدایت و سامان‌دهی گرایش‌ها می‌تواند در فرآیند هویت‌یابی نقش‌آفرین باشد. در این پژوهش، تمرکز بر بررسی راهکارهایی است که به تقویت، کنترل و جهت‌دهی امیال و گرایش‌های نوجوان می‌پردازند. قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام) به عنوان منابع اصیل تعلیمات اسلامی، دستورالعمل‌هایی بنیادین برای فرآیند هویت‌بخشی ارائه می‌دهند. بهره‌مندی از این آموزه‌ها در دوران نوجوانی، می‌تواند نقش مهمی در شکل‌گیری هویت سالم ایفا کند. از این رو، پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع دینی، به شناسایی راهکارهایی برای هدایت گرایش‌های نوجوان در جهت حل بحران هویت می‌پردازد.

یافته‌های این پژوهش می‌تواند به غنای مباحث علوم انسانی (روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی) در حوزه بحران هویت کمک کرده و نقش کاربردی دین را در حل مسائل روحی و اجتماعی بشر به تصویر بکشد. همچنین نتایج آن می‌تواند راهگشای والدین، مربیان و مسئولان فرهنگی در طراحی برنامه‌های پیشگیرانه و درمانی بحران هویت در نوجوانان باشد.

۲. پیشینه تحقیق

مفهوم بحران هویت نخستین بار توسط روان‌شناس آلمانی، اریک اریکسون، در چارچوب نظریه رشد روانی-اجتماعی در سال ۱۹۵۶ مطرح شد. این مفهوم در سال‌های بعد در حوزه‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و علوم تربیتی موردتوجه گسترده قرار گرفت و ابعاد مختلف آن از جمله انواع، آثار و پیامدها در پژوهش‌های گوناگون بررسی شده‌اند.

در رابطه با بحران هویت، آثار متعددی اعم از کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی به نگارش درآمده‌اند؛ با این حال، آنچه پژوهش حاضر را از مطالعات پیشین متمایز می‌سازد، تمرکز آن بر راهکارهای گرایشی حل

بحران هویت در دوران نوجوانی بر پایه آموزه‌های قرآنی و روایی است. مطالعات قبلی گرچه به تحلیل بحران هویت از منظرهای مختلف پرداخته‌اند، اما کمتر به شکل هدفمند و سیستماتیک به راهکارهای مبتنی بر گرایش‌های فطری و منابع دینی پرداخته‌اند.

پژوهش حاضر با رویکردی نوآورانه و تحلیلی، تلاش دارد تا ضمن بهره‌گیری از آموزه‌های دینی و منابع اصیل اسلامی، راهکارهایی کاربردی و بنیادین برای هدایت و کنترل گرایش‌های نوجوانان در مسیر هویت‌یابی سالم ارائه نماید؛ که از حیث نوع نگاه، دامنه تحلیل و اتکا به متون مقدس، دارای تمایزاتی جدی با پژوهش‌های پیشین است.

۲.۱. بحران هویت از منظر جنسیتی:

منصورنژاد (۱۳۹۳) در کتاب «راه‌حل بحران هویت دختران، تاکتیک‌های قرآنی و روایی»، به بررسی بحران هویت با رویکردی جنسیتی نسبت به دختران پرداخته است؛ در حالی که پژوهش حاضر نگاه جامع‌تری داشته و راهکارهای قرآنی و روایی در حوزه گرایش‌های انسانی را بدون تفکیک جنسیتی بررسی می‌نماید.

۲.۲. نقش باورهای دینی در بحران هویت:

حبیبی‌پور (۱۳۸۷) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود رابطه میان باورهای اساسی دینی، بحران هویت و سلامت روان را در جوانان تحلیل کرده است. تمرکز آن بیشتر روان‌شناختی بوده و به راهکارهای گرایشی قرآنی در نوجوانان توجهی نداشته است؛ در حالی که این پژوهش، گرایش‌ها و امیال نوجوان را محور قرار داده است.

۲.۳. رویکرد تاریخی-جامعه‌شناختی به بحران هویت:

شیخ‌علی‌پور (۱۴۰۲) در پایان‌نامه و مقاله مستخرج از آن، بحران هویت را با رویکرد تاریخی و جامعه‌شناختی از منظر نهج‌البلاغه واکاوی نموده و راهکارهایی مانند آگاهی تاریخی، پندپذیری و نقش نخبگان و رهبران دینی را مطرح کرده است. در حالی که پژوهش حاضر، با تمرکز بر آموزه‌های قرآنی و روایی، به ارائه راهکارهای گرایشی در نوجوانی می‌پردازد.

۲.۴. تحلیل کلی بحران هویت و راهکارهای آن:

خواججه‌سروی (۱۳۹۵) در پایان‌نامه سطح ۳ حوزه علمیه، بحران هویت را به‌طور کلی بررسی کرده و راهکارهایی مانند خداشناسی، خودشناسی، دین‌داری و ارتباط سالم را پیشنهاد داده است. اما پژوهش حاضر، به‌طور خاص راهکارهای گرایشی در نوجوانی را با تکیه بر قرآن و روایات مدنظر دارد.

۲.۵. دسته‌بندی راهکارها در دوران نوجوانی:

قربانی (۱۴۰۳) در پایان‌نامه سطح ۳، راهکارهای بحران هویت را در سه دسته بینشی، گرایشی و کنشی مورد بررسی قرار داده است. مقاله حاضر با تمرکز بر بخش راهکارهای گرایشی از این پایان‌نامه استخراج شده و به‌صورت مستقل توسعه یافته است.

۲.۶. نقش دین و خانواده:

نجفی (۱۳۸۸)، ایروانی (۱۳۸۸)، و نظریور و عمادی (۱۳۸۸) در مقالات خود بیشتر به نقش خانواده، عملکرد تربیتی و مراحل هویت‌یابی پرداخته‌اند. این مطالعات نیز فاقد بررسی جزئی راهکارهای گرایشی مبتنی بر قرآن و روایات در حل بحران هویت نوجوانان هستند.

۳. نوآوری پژوهش و وجه تمایز آن

با بررسی منابع موجود در زبان‌های فارسی و انگلیسی، پژوهشی که به‌طور اختصاصی و تفکیکی به راهکارهای گرایشی حل بحران هویت پرداخته باشد، شناسایی نشده است؛ این خلأ علمی نشانگر نوآوری پژوهش حاضر است. مقاله پیش‌رو با تمرکز بر راهکارهای گرایشی برگرفته از آموزه‌های قرآن و روایات اسلامی، تلاش دارد ابعاد عمیق‌تر و کاربردی‌تری از مقوله هویت در دوره نوجوانی را واکاوی نماید؛ دوره‌ای که گرایش‌ها و امیال فرد نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری هویت، کنش‌ها و رفتارهای نوجوان دارند. با توجه به این‌که بحران هویت اغلب در دوران نوجوانی به وقوع می‌پیوندد و گرایش‌ها تأثیر مستقیمی بر تصمیم‌گیری‌ها، رفتارها و ساختار شخصیتی نوجوان دارند، هدف این پژوهش ارائه راهکارهایی برای حل و درمان این بحران از منظر قرآنی و روایی است. از این‌رو، وجه تمایز پژوهش حاضر را می‌توان در رویکرد گرایش‌محور آن دانست؛ رویکردی که با بهره‌گیری از منابع دینی، راهکارهایی اختصاصی برای هدایت امیال و تمایلات نوجوانان به‌سوی شکل‌گیری صحیح هویت ارائه می‌نماید؛ رویکردی که تاکنون در مطالعات پیشین به‌صورت تفکیکی و تخصصی موردتوجه قرار نگرفته است.

۴. روش تحقیق

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای، به بررسی آیات و روایات مرتبط با موضوع بحران هویت در دوران نوجوانی می‌پردازد. هدف آن، استخراج راهکارهایی مبتنی بر آموزه‌های دینی جهت هدایت و سامان‌دهی امیال و گرایش‌های فطری نوجوانان، در راستای کمک به حل بحران هویت و شکل‌گیری هویت سالم و متعادل است.

منابع مورد استفاده شامل قرآن کریم، احادیث معتبر از معصومین (ع)، کتب تفسیری، منابع روان‌شناسی اسلامی و آثار مرتبط با تربیت دینی نوجوانان بوده و داده‌های حاصل از این منابع با رویکردی تحلیلی بررسی و دسته‌بندی شده‌اند تا بتوان الگوهای کاربردی و قابل استناد در حوزه تربیت هویتی نوجوانان ارائه داد.

۵. مفهوم‌شناسی

۵.۱. هویت:

هویت در منابع لغوی، به معنای «تشخص» و «خودی چیزی» آمده است؛ یعنی آنچه موجب شناسایی و تمایز فرد یا شیء می‌شود (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۵۹۱۰؛ معین، ۱۳۵۱، ص ۵۲۲۸). از این منظر، هویت به حقیقت و ذات جوهری هر موجودی اشاره دارد و مفاهیمی چون شخصیت، هستی و وجود را در برمی‌گیرد؛ واژه‌ی «هو» نیز ریشه‌ی اصطلاح هویت دانسته شده است (عمید، ۱۳۶۹، ص ۱۲۷۳).

واژگانی چون «خود»، «شخصیت» و «هویت» گاه به‌جای یکدیگر استفاده می‌شوند، اما هویت مفهومی وسیع‌تر و عام‌تر دارد و دربرگیرنده‌ی موجودات انسانی و غیرانسانی است (شرفی، ۱۳۸۳، ص ۸).

در معنای اصطلاحی، و به‌ویژه در جامعه‌شناسی، هویت به تمایزات و افتراقاتی اشاره دارد که فرد میان خود و دیگران قائل می‌شود. هویت شخصی سازه‌ای روانی-اجتماعی است که افکار، باورها، و شیوه‌های ارتباطی فرد با دیگران را در برمی‌گیرد (جنکینز، ۱۳۸۱، ص ۸). این مفهوم دارای ابعاد گوناگونی است؛ از جمله ابعاد فلسفی، روانی، فرهنگی و اجتماعی (الطائی، ۱۳۷۸، ص ۳۹). همچنین هویت شامل مؤلفه‌های مختلفی چون جنسی، اجتماعی، فیزیکی، اخلاقی، روانی، ایدئولوژیک و شغلی است (مارسیا، ۱۹۸۰، صص ۱۰۹-۱۱۰).

در روان‌شناسی، هویت به معنای دستیابی به ساختاری شناختی-روانی تثبیت‌شده‌ای است که در تعامل با محیط اجتماعی شکل می‌گیرد (شرفی، ۱۳۸۶، ص ۵۵).

بنابراین، می‌توان گفت که معانی لغوی و اصطلاحی هویت هم‌پوشانی قابل توجهی دارند. در این پژوهش، منظور از هویت مجموعه شاخصه‌هایی است که فرد را از دیگران متمایز کرده و او را قادر می‌سازد تا نقش‌ها، گزینش‌ها و اهداف خاصی را در زندگی دنبال کند.

۷. نتیجه‌گیری

بحران هویت، از چالش‌های جدی دوران نوجوانی است که تأثیرات گسترده‌ای بر سلامت روانی، اجتماعی و معنوی نوجوانان برجای می‌گذارد. با توجه به حساسیت این مرحله و ضرورت شکل‌گیری هویت مستقل، بهره‌گیری از آموزه‌های قرآنی و روایی به‌عنوان منابعی غنی و معتبر، نقش حیاتی در مدیریت و حل این بحران ایفا می‌کند.

این آموزه‌ها، ضمن ارائه مسیرهای روشن برای رشد شخصیت و خودشناسی، به والدین، مربیان و نوجوانان کمک می‌کند تا با تبیین صحیح و جهت‌دهی مناسب به گرایش‌های فطری، به مرحله‌ی پایداری هویتی برسند. راهکار محوری در این مسیر، تقویت میل فطری کمال‌گرایی است که سایر گرایش‌ها نظیر زیبایی‌گرایی، حقیقت‌طلبی، میل به پرستش، خیرخواهی و... همگی در ذیل آن معنا می‌یابند.

از سوی دیگر، کنترل عوامل مخرب نظیر جاه‌طلبی، دلبستگی به دنیا، خودخواهی افراطی و احساس محوری، از جمله اقدامات مهمی برای پیشگیری از انحراف هویتی هستند. تقویت صبر، استقامت و اعتدال، زمینه‌ساز ایجاد توازن روانی و اخلاقی در نوجوان است و او را در مسیر سلامت روان و رشد معنوی قرار می‌دهد.

محبت‌ورزی به نوجوان توسط والدین و مربیان، تأمین نیازهای عاطفی و احترام به او، نقشی تعیین‌کننده در ایجاد امنیت روانی و عبور از مرحله بحران دارد. در کنار آن، جهت‌دهی صحیح به نوگرایی، تقویت خلاقیت و ابتکار، و همچنین اعتماد به نفس و شناخت استعدادهای فردی، راهگشای عبور نوجوان از تردید و سردرگمی است.

در نهایت، آن‌گاه که نوجوان با توکل بر خداوند، شناخت جایگاه خویش، و تلاش برای تحقق اهداف الهی، به مسیر بندگی، اخلاق و رشد قدم بگذارد، بحران هویت نه‌تنها حل می‌شود بلکه بستری برای ظهور شخصیت مؤمن، متعادل و آگاه در جامعه فراهم خواهد آمد.

فهرست منابع

- (۱) قران کریم
- (۲) نهج البلاغه
- (۱) آقا محمدیان، حمیدرضا، حسینی، سید مهران؛ روانشناسی بلوغ و نوجوانی (روانشناسی رشد ۲): چاپ اول، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۸۴.
- (۲) احمدی، سید احمد؛ روانشناسی نوجوانان و جوانان: چاپ پنجم، اصفهان: انتشارات مشعل، ۱۳۷۴.
- (۳) احمدی، عید محمد؛ «راهکارهای پیش‌گیری و درمان جاه‌طلبی از دیدگاه اسلام»، معرفت، ۹۲، ۱۳۸۴.
- (۴) اتکینسون، ریتال و دیگران؛ زمینه روان‌شناسی: ترجمه محمد نقی براهنی و دیگران: چاپ دوازدهم، تهران: جوانه رشد، ۱۳۷۷.
- (۵) اریکسون، اریک. اچ، د. دالوس؛ «یادداشت‌های زندگی‌نامه‌ای درباره بحران هویت»، ۹۹(۴)، ۱۹۷۰.
- (۶) اعرافی، علیرضا؛ آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم تربیت و مبانی آن، تهران: سمت و پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۷.
- (۷) افروز، غلامعلی؛ چکیده‌ای از: روان‌شناسی تربیتی: چاپ پنجم، تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۹.
- (۸) اکبری، ابوالقاسم؛ مشکلات نوجوانی و جوانی: چاپ اول، تهران: نشر ساوالان، ۱۳۸۱.
- (۹) امینی، ابراهیم؛ خودسازی یا تزکیه نفس: چاپ هفدهم، تهران: شفق، ۱۳۹۵.
- (۱۰) برک، لورا؛ روانشناسی رشد، نوجوانی، پایان عمر: ترجمه یحیی سید محمدی، چاپ سی و پنجم تهران: ارسباران، ۱۳۹۶.
- (۱۱) بندورا، آلبرت؛ عاملیت انسانی در نظریه شناختی اجتماعی، ۱۹۸۹.
- (۱۲) تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد؛ غررالحکم و درر الکلم، قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۰.
- (۱۳) جلالی، حسین؛ «درآمدی بر بحث «بینش»، «گرایش»، «کنش» و آثار متقابل آن‌ها»، معرفت ۱۳۸۰ شماره ۵۰.
- (۱۴) جنکینز، ریچارد؛ هویت اجتماعی: ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: نشر شیرازه، ۱۳۸۱.
- (۱۵) جوادی آملی، عبدالله؛ فطرت در آئینه قرآن، انسان پژوهی دینی، ۲۳، ۱۳۸۹.
- (۱۶) جوادی آملی، عبدالله؛ فطرت در قرآن، چاپ چهارم، قم: اسراء، ۱۳۸۶.

- (۱۷) حرانی، حسن بن شعبه؛ تحف العقول: ترجمه محمدباقر کوه‌کمره‌ای: چاپ ششم، تهران: کتابچی، ۱۳۷۶.
- (۱۸) حرعاملی، محمد بن حسن؛ وسائل‌الشیعه: ترجمه محمدرضا حسینی جلالی: قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لاحیاء التراث. ۱۴۱۶-۱۳۷۴.
- (۱۹) حسینی دشتی، سید مصطفی؛ معارف و معاریف (دائرةالمعارف جامع اسلامی)، تهران: سپیدموی اندیشه، ۱۳۹۳.
- (۲۰) حسینی زاده، سیدعلی؛ سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت: چاپ سوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۵.
- (۲۱) درودی، نجمه، حسن ملکی؛ فطرت در آیات و روایات. معرفت، ۱۸۷، ۱۳۹۴.
- (۲۲) دهخدا، علی‌اکبر؛ لغت‌نامه دهخدا: چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- (۲۳) دیس، موریس؛ بلوغ: حسین صفاری: چاپ دوم، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۳۵.
- (۲۴) دیلمی، حسن بن ابی‌الحسن؛ أعلام‌الدین فی صفات المومنین، بیروت: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۹.
- (۲۵) زاهدی، مرتضی؛ نظریه تربیتی اسلام: چاپ اول، ۲ جلدی، تهران: مؤسسه فرهنگی صابره، ۱۳۸۵.
- (۲۶) سبحانی نیا، محمد تقی؛ بررسی مسائل جوانان: چاپ چهارم، بوستان کتاب، قم، ۱۳۹۲.
- (۲۷) سبحانی نیا، محمد؛ «منشور جوانی از دیدگاه امام علی (علیه‌السلام) با رویکرد نامه ۳۱ نهج‌البلاغه»، ره توشه ماه مبارک رمضان، ۱۳۹۹.
- (۲۸) سلیمانی فر، ثریا؛ بررسی شخصیت جوان از دیدگاه قرآن، حدیث و علم روانشناسی: چاپ سوم، تهران: انتشارات فرهنگ مکتوب، ۱۳۸۵.
- (۲۹) شرفی، محمدرضا؛ جوان و بحران هویت: چاپ پنجم، تهران: انتشارات سروش، ۱۳۸۳.
- (۳۰) شرفی، محمدرضا؛ دنیای نوجوان: چاپ یازدهم، تهران: منادی تربیت، ۱۳۸۶.
- (۳۱) شرفاوی، حسن محمد و حجتی، سید محمد باقر؛ گامی فراسوی روانشناسی اسلامی، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۶.
- (۳۲) شریف رضی، محمد بن حسین؛ نهج‌البلاغه: للصبحی صالح: چاپ اول، قم: هجرت، ۱۴۱۴.
- (۳۳) شیخ صدوق، محمد بن علی، التوحید، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۷۴.
- (۳۴) شیخ صدوق، محمد بن علی، الامالی، قم: اسلامیه، ۱۳۶۲.
- (۳۵) شیخ صدوق، محمد بن علی؛ من لایحضره الفقیه، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳.

- (۳۶) شیروانی، علی؛ سرشت انسان: پژوهشی در خداشناسی فطری، قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی، ۱۳۷۶.
- (۳۷) الطائی، علی؛ بحران هویت قومی در ایران، تهران: نشر شادگان، ۱۳۷۸.
- (۳۸) طبرسی، حسن بن فضل؛ مکارم الأخلاق: چاپ چهارم، قم: شریف رضی، ۱۴۱۲.
- (۳۹) عمید، حسن؛ فرهنگ عمید: چاپ سوم، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۹.
- (۴۰) فیض کاشانی، ملا محسن؛ مهجۀ البیضاء، ج ۱، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷.
- (۴۱) قمی، عباس؛ سفینه البحار، تهران: نشر اسوه، ۱۴۱۴.
- (۴۲) کراجکی، محمد بن علی و نعمه، عبد الله؛ کنز الفوائد، ۲ ج، قم: دار الذخائر، ۱۴۱۰.
- (۴۳) کلمز، هریس؛ روشهای تقویت عزت نفس در نوجوانان: ترجمه پروین علیپور: چاپ چهارم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۸۱.
- (۴۴) کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵.
- (۴۵) کلینی، محمد بن یعقوب؛ کافی، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷.
- (۴۶) گیلانی، عبدالرزاق بن محمد هاشم؛ مصباح الشریعه، چاپ چهارم، تهران: پیام حق، ۱۳۸۷.
- (۴۷) لورا، ایزابل، ناوارو، کالدرون، روزانا، ملان، رومرو. (۲۰۲۳). پیوند متقابل بین هویت شخصی و آفرینش هنری.
- (۴۸) مارسیا، جیمز و همکاران (۱۹۸۰).
- (۴۹) متقی هندی؛ کنز العمال: تحقیق شیخ بکری حیانی و شیخ صفوة السقا، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۰۹.
- (۵۰) مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۴.
- (۵۱) مسلمی، محمد الله؛ «ویژگی های تربیتی نوجوانان از منظر اسلام»، گفتمان فقه تربیتی، ۱، ۱۴۰۰.
- (۵۲) مصباح یزدی، محمد تقی؛ انسان سازی در قرآن (معارف قرآن ۷)، چاپ اول، قم: انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۸.
- (۵۳) مصباح یزدی، محمد تقی؛ خداشناسی در قرآن (معارف قرآن ۳-۱)، چاپ اول، قم: انتشارات موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۶.
- (۵۴) مصباح یزدی، محمد تقی؛ فلسفه اخلاق. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۹.
- (۵۵) مطهری، مرتضی؛ فطرت. تهران: صدرا، ۱۳۶۱.
- (۵۶) معین، محمد؛ فرهنگ معین، چاپ اول، تهران: امیر کبیر، ۱۳۵۱.

۵۷) مکارم شیرازی، ناصر؛ اخلاق در قرآن (ج ۲)، قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۳۸۵.

۵۸) نصیری، فرهاد، سمیعی، فقیر؛ «رابطه استراتژی (راهبرد) با تاکتیک (راهکار)»، مهندسی مدیریت، ۶۵، ۱۳۹۵.

- 1) Bandura, A. (1989) Human agency in social cognitive theory. American Psychologist.
- 2) Laura, Isabel, Navarro, Calderón. Rosana, Meleán, Romero. (2023) Vinculación interdependiente entre identidad personal y creación artística. doi: 10.37293/sapientiae91.08
- 3) Marcia, J.E (1980) Identity in adolescence In Adelson (Ed), Hand book of adolescent Psychology. New York wiley 109-1110